

KALOCSAI DEZSŐ

**AZ EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG, KOLLEKTIVIZMUS
ÉS INDIVIDUALIZMUS KÉRDÉSÉHEZ
A PREKAPITALISTA TÁRSADALMAKBAN**

Az egyén a magántulajdon történelmi fejlődésének eredményeként — különböző formában és intenzitással — elkülönült társadalmától, elkülönült közösségétől, más emberektől. Következésképpen az elkülönült egyén a társadalomhoz és különböző formákban megnyilvánuló követelményeihez különként, idegenként viszonyul.

Am az egyénnek ez a különként, önállóként tételezett viszonya a társadalomhoz, maguknak a társadalmi viszonyoknak egyénivé lett, tehát *társadalmi* megnyilatkozása egy olyan történelmi korban, amikor az árucseré-pénz viszonyok általánossá és uralkodóvá válása már felbomlasztotta az egyén és társadalom (illetve közösségformái) közvetlenebb egységét és vele elrejtette, „némává” tette az egyén mindenkori társadalmi viszonyok által történt meghatározottságát. „Az egyén — írja Marx — *maga a társadalmi* lény. Életnyilvánítása — ha nem jelenik is meg egy *közösségi*, másokkal együttesen végbevitt életnyilvánítás közvetlen formájában — azért *maga a társadalmi élet* nyilvánítása és igazolása. Az ember egyéni és nembeli élete nem különbözőek, bármennyire úgy van is — és az szükségszerű —, hogy az egyéni élet létezési módja a nembeli életnek egy inkább *különös* vagy inkább *általános* módja, vagy minél inkább úgy van, hogy a nembeli élet egy inkább *különös* vagy *általános* egyéni élet.”¹

Az egyén és a társadalom dialektikus kölcsönhatása, amelyben a társadalmi meghatározottság az alapvető mozzanat, a gyakorlati tevékenységen keresztül valósul meg. A gyakorlati tevékenység legalapvetőbb formája viszont a termelés, amely mindig az egyének más egyénekkel való közösségének a termelőeszközök valamilyen különös tulajdonviszonyaiban meghatározott és formált termelés. A termelés ezen szubjektív és objektív feltételeinek történelmileg meghatározott dialektikus kölcsönhatásában — amelyben mindig a termelőerők fejlettsége a meghatározó mozzanat — termeli az egyén objektív társadalmát, amelyet ugyanezen folyamatban, e kölcsönhatásban adott sajátos egyéni helyzetében mint inherens társadalmiságot sajátít el.

Következésképpen az egyén mind objektív helyzetében, mind szubjektuma belsővé tett, inherenssé vált tartalmában társadalmi lény. De, mert ez a társadalmiság az egyénnél sajátos egyéni létfeltételek és sajátos szub-

¹ K. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1962. 70—71. old.

jektum által közvetített, ezért mélysége és terjedelme is egyénenként különböző. Ennyiben az egyén és társadalom kölcsönhatásában van egy, a társadalom lényeges tartalmában kifejezhető azonosság-mozzanat, de van e kölcsönhatásnak egy, a *sajátos* egyéni életfeltételek által korlátozott különbség és ellentmondás-mozzanat is. Ez utóbbi ellentmondás-mozzanat annak megfelelően válik uralkodóvá az egyén és társadalom közötti kölcsönhatásban, ahogyan mind teljesebben kialakulnak a magántulajdon-, az osztály- és az árucserre-pénzviszonyok. Ezáltal a társadalmi viszonyok az egyénnel szemben — különböző történelmi és osztályszínvonalon — önálló és szembenálló viszonyokként jelennek meg. Pontosabban ebben az alapvető ellentmondásos történelmi tendenciában valósul meg az egyének társadalmisága és emberi fejlődése.

Mindezekből következően azt mondhatjuk, hogy az egyén és társadalom, valamint az egyén és egyén elkülönültsége, szembenállása és később a polgári fejlődéssel kialakult individualizmusa maguk is a *társadalmiság* kifejezései, a *társadalmi* élet megnyilvánulásai. Vagyis a társadalmiság „semmiképpen sem... közvetlenül közösségi” formában fejeződik ki, ami etikai szinten a kollektívizmus különböző történelmi formáiban nyilvánul meg. E közvetlenül közösségi formában az egyik ember „létezése a másik számára és a másiké az ő számára mint az *emberi* valóság”² egyik társadalmi megnyilvánulása jelentkezik. De a társadalmiság megnyilvánulása az individualizmus, az egoizmus is. Márpedig az individualizmus formáiban az egyik ember viszonya a másikhoz magántulajdonosi, *tárgyi* közvetítésű, és ezért az egyik mint a másik „farkasa” vagy legalábbis céljainak eszköze van adva alapvető életeleként.

Kétségtelen tehát, hogy a gyakorlati tevékenység révén az egyén és társadalom dialektikus kölcsönhatása adva van — tehát adva van a dialektikus kölcsönhatás általános eredményeként az egyének valamiféle társadalmisága is. Az emberiség erkölcsi fejlődése szempontjából természetesen e társadalmiság konkrétabb tartalma a lényeges. Az tehát, amit fentebb Marx alapján úgy fogalmaztunk meg, hogy az egyik ember létezése a másik számára és a másiké az ő számára mint közvetlenül *emberi* kötelék, *emberi* jellegű valóság van-e meg, vagy pedig *tárgyi* (magántulajdonosi) közvetítéssel az egyik ember a másik eszközeként, „farkasaként” létesít kapcsolatot: tehát hogy e kapcsolat társadalmi tartalma a kollektívizmus, vagy az individualizmus valamilyen formája fejlődésének irányába mutat-e.

A továbbiakban bizonyítandó általánosabb erkölcsi elvként — úgy tűnik — megalapozott kijelenteni: az ember társadalmisága az *egyénnek* a történelmileg adott társadalmától (közösségformáitól) mind teljesebbé váló *elkülönülése* alapján megvalósult fejlődés. Az egyén társadalmától (közösségformáitól) való történelmi elkülönülésében és elszakadásában meghatározott létfeltételeiben érlelődnek fejlődésének elemei és ellentétes tendenciái: egyrészt az egyén mindenoldalúsága és szabadsága, másrészt antiszociális, antihumánus tulajdonságai.

A társadalmi fejlődés kezdeteiben az egyedeknek emberi fejlődésükhöz az ősi „természetada” közösség-formákban le kellett küzdeni az állati

² Uo. 70. old. (Kiemelés- K. D.)

„individualizmust” éspedig a „természetadta” *kollektív* termelési-társadalmi feltételek alapján kialakult kollektivitás érvényesítésével.

A további emberi fejlődés — egy bizonyos történelmi szakaszon túl — viszont már csak a magántulajdon termelési viszonyai és társadalmi feltételei alapján vált lehetségessé. Éspedig úgy, hogy az emberek e viszonyaik alapján mind teljesebben leküzdik a társadalom ősi kollektív jellegű tartalmait és egyre hatékonyabb társadalmi tényezővé fejlesztik a magántulajdon fejlődése talaján elkülönülő egyén individualista és egoista jellegű tendenciáit.

Az antik közösségek tehát mindinkább olyan feltételeket hívtak életre, ahol az ősi kollektív viszonyok már nem lehettek a társadalom egyetlen emberi-erkölcsi fejlődést eredményező tényezővé, mert a magántulajdon fejlődése alapján kialakuló egyén elkülönülésében érlelődni kezdenek az újabb fejlődéstendenciák: az individualizmus, az egoizmus egyes elemei, amelyek a magántulajdon fejlődésének legmagasabb — polgári — szakaszán alapvető társadalmi fejlődés-tényezőkké teljesednek ki az emberek közötti viszonyokban.

De a polgári társadalom ellentmondásaiban egyúttal olyan létfeltételek is érlelődni kezdenek, amelynek eredményeként az individualizmus, az egoizmus sem funkcionálhat mindig a társadalom alapvető fejlődés-tényezőjeként. Tulajdonképpen a monopolkapitalizmus ellentmondásos létfeltételeiben — főképpen a munkásosztály, de általában az elnyomottak létviszonyaiban — alakulnak már a magasabb szintű kollektivizmus újabb történelmi fejlődést eredményező társadalmi osztálytényezői. Azok a tényezők, amelyek a szocialista fejlődésen keresztül a kommunista társadalomban „ismét visszavezetik” az elkülönült és elidegenült egyént társadalmához, ill. közösségformáihoz, mint közvetlenül sajátjához, amelyben közvetlenül közösségi formában találja meg további emberi fejlődésének társadalmi bázisát.

Az emberiség erkölcsi fejlődése tehát tulajdonképpen a kollektivizmus-individualizmus-kollektivizmus konkrét történelmi tartalmú dialektikájában megy előre. De történelmi fejlődést eredményező szerepük is csak történeti lehet. Ez azt jelenti, hogy amikor a társadalom egy bizonyos történeti szakaszában az alapvető emberi fejlődéstendenciát a kollektivizmus egy bizonyos formája jelentette, mellette a történelmi fejlődés mellék-tendenciájaként, még alárendelt mozzanatként — az egyén erősödő elkülönülésében — már megjelentek és fejlődtek a későbbi polgári individualizmus egyes elemei, ellentétes tendenciái is. Amikor pedig — lényegében a magántulajdon alapján lefolyt történelmi időszak folyamán — a polgári társadalomban az individualizmus válik az emberi fejlődést hozó alapvető tartalomká, a kollektivizmus csak a történelem alárendelt mozzanataként kapott szerepet e fejlődésben.

Amióta a történelemben a magántulajdon kialakulásával erkölcsi tényezőként a „szükségszerű rossz” lett a társadalmi haladás alapvető ösztönzője, az emberekben — főleg a társadalom elnyomott rétegeiben — érlelődött és fejlődött (esetenként történelmi mozgalommá szélesült) a vágy és törekvés az *emberiesebb* kollektív tulajdonságok, az *emberiesebb* kollektív életviszonyok megvalósításáért.

Ennek a váagnak a társadalmi osztályalapja korunkban abban az alapvető történelmi ellentmondásban formálódik, hogy miközben, főleg az

uralkodó tőkésosztály életviszonyaiban alakult individualizmus számos olyan tényezőt hozott létre, amelyek — elsősorban a polgári társadalom kezdeti, klasszikus időszakában — a gazdasági és a társadalmi fejlődést és az egyén mindenoldalúságát elősegítették, ugyanakkor a magánhásonra, a magángazdaságra törekvés a társadalmi kapcsolatoknak azt a mozzanatát is éltették, amelyekben az egyik ember egyre inkább másiknak eszköze, „farkasa” stb. lett. Azokat a tendenciákat tehát, amelyek egyre teljesebben demoralizálnak, elembertelenítenek, sőt az egyént általában kiüresítik, pozitív energiáját elsorvasztják stb.

Ezt az utóbbi fejlődéstendenciát Marx úgy fogalmazta meg, hogy „a dolgok világának értékesedésével egyenes arányban nő az emberek világának elértéktelenedése”.³ A „dolgok világa” marxi értelemben persze maga is emberi értékek világa. Azoknak az értékeknek a világa, amelyeket az emberi tevékenység dologivá, tárgyivá rögzített. Ám mégsem közvetlenül az embert szolgáló jellegükben funkcionálnak az emberek egymás közötti viszonyaiban, hanem minthogy magántulajdonként (árúként, pénzként stb.), rögzödtek emberi értékke, ezért a magántulajdon, az áru- és pénzviszonyok törvényei alapján, tehát az embertől független, az embertől idegenné vált tárgyi mivoltukban iktatódnak be az emberek közötti kapcsolatokba.

A magántulajdonosi viszonyok fejlődése alapján a polgári társadalomban kialakult és megerősödött individualizmus *korunkban* erkölcsi vonatkozásban éppen ezt a *nem*-emberi jelleget, az emberinek elvesztését jelenti. A monopolkapitalizmus elleni harcban, majd a szocialista tulajdonviszonyok alapján kibontakozó kollektívizmus viszont e *nem*-emberies vonatkozások leküzdését és ezzel dialektikus kölcsönhatásban az „elvesztett” emberi értékek felszínre hozását és *emberi-gyakorlati* viszonyokként való fejlesztését jelenti.

Mind a kollektívizmus, mind az individualizmus különböző történeti formái mint erkölcsi viszonyok, egyáltalán *nem* tisztán erkölcsiekként formálódnak, hanem mindenekelőtt azokba a viszonyokba beleszövődve, termelődve hatékonyak, amelyekben az emberek egyáltalán anyagi életviszonyaikat termelik. Tehát ha a kollektívizmus-individualizmus-kollektívizmus történeti dialektikáját konkrétan akarjuk vizsgálni, és ha nem moralista módon akarunk hozzájárulni ahhoz a kérdéshez sem, hogy milyen társadalmi-történeti tényezőkben kell keresni a közösségi, a másokkal is törődő és nemcsak önmagára gondoló szocialista ember kialakításának feltételeit, ezt a kérdést csak akkor lehet tudományosan megalapozni, ha azokat a — mindenekelőtt gazdasági — viszonyokat is felvázoljuk, amelyekben az emberek egyáltalán életfeltételeiket termelik.

Az életfeltételek alakulása végső fokon mindig a termelés történelmileg fejlődő szubjektív (egyéni és közösségi) és objektív (termelési eszköz) feltételeinek egymást kölcsönösen átható dialektikájában fejeződik ki. A termelési feltételek viszont mindig valamilyen történelmileg adott tulajdonviszonyban vannak a közvetlen termelővel. Marx ebből a viszonyból, tehát „a termelési feltételek tulajdonosainak a közvetlen termelőhöz való közvetlen viszonya”⁴-ból mint „legbensz” és „rejtett” alaphoz vezette

³ Uo. 45. old.

⁴ K. Marx: A tőke. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1956. III. kötet, 759. old.

le „az egész társadalmi szerkezetet”. Következésképpen az ember társadalmi „életnyilvánításának”, individualista vagy kollektív jellegű tartalmainak végső, „rejtett” alapja is e viszony alakulásában kell hogy legyen.⁵

E viszony — vagyis a közvetlen termelőnek a termelési feltételek tulajdonára vonatkozó viszonya — alakulásában az alapvető történelmi tendencia abban nyilvánul meg, hogy e viszonyban meglevő eredeti „természetadta” egység a magántulajdonon alapuló osztályviszonyok különböző formáinak fejlődése alapján megbomlik. Lényegében abban a mértékben bomlik meg, ahogyan a magántulajdonosi és főleg árucserre-pénzviszonyok közvetítik a közvetlen termelőnek a termelési feltételekhez való viszonyát. Ennek arányában az „emberi meglét” vagy „életnyilvánítás” kollektivista erkölcsi tartalma individualista tendenciákat hordozó „életnyilvánítássá” változik és a kollektivista erkölcsi tendenciák mindinkább csak mint mellérendeltek érvényesülnek.

1. Az egyén, a közösség és a kollektivizmus az ősi közösségekben

Az ősi törzsi közösségekben a „termelés eredeti feltételei természeti előfeltételekként, a termelő természeti létfeltételeiként jelennek meg... Ezek a természeti létfeltételek, amelyekhez a termelő mint hozzátartozó, szervesen testhez viszonyul, maguk is kettősek: 1. szubjektív és 2. objektív természetűek. A termelő tagja egy családnak, törzsnak, tribusnak stb., amelyek aztán más közösségekkel való keveredés és ellentét révén történelmileg különböző alakot öltenek; és mint ilyen tag egy meghatározott természethez (mondjuk itt még földhöz, talajhoz) van vonatkozásban, mint önmaga szervesen meglétéhez, mint termelése és újratermelése feltételéhez. Mint a közösség természetes tagja részesedik a közös tulajdonban és annak külön részét birtokolja... Tulajdonát, azaz termelésének természeti előfeltételeihez, mint hozzá tartozóhoz, mint az övéhez való vonatkozását az közvetíti, hogy ő maga egy közösség természetes tagja”.⁶ De ez a közösség — amely „a vér, a nyelv, a szokások közössége” — mint sajátja közvetíti a közérdekű eleven munka és tevékenység révén az egyén „emberi megléte” elsajátításának és megvalósításának szubjektív és objektív feltételeit. Következésképpen az egyén közösségi „emberi megléte” elsajátításának és megvalósításának korlátai e közösségi formában alapvetően mint a közösség termelési feltételei megvalósulásának korlátjai jelentkeznek. Ahogyan ezt Marx megfogalmazza: „Az egyetlen korlát, amelybe a közösség beleütközhet a termelés természeti feltételeihez — a földhöz — (ha mindjárt átugrunk a letelepedett népekhez) mint az övéhez való viszonyban, egy másik közösség, amely azt — a földet — mint az ő szervesen testét már igénybe vette. A háború — mind a tulajdon megtartására, mind az új tulajdon szerzésére irányuló háború — tehát egyike minden ilyen természetmegszabta közösség legősibb munkáinak... Ha a földdel együtt annak szerves tartozékaként az embert is meghódítják, őt is úgy hódítják

⁵ Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez c. (Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1968.) munkájában ezt az alapvető marxi elvet teszi vizsgálódásának alapjává. A továbbiakban számos vonatkozásban építeni kívánunk rájuk a fent jelzett elvek történelmi alakulásának kifejtésénél.

⁶ K. Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Szikra, Bp. 1953. 24—25. o.

meg, mint a termelési feltételek egyikét, s így keletkezik a rabszolgaság és a jobbágyság, amelyek csakhamar meghamisítják és megváltoztatják minden közösség eredeti formáit és maguk lesznek a közösség alapjává. Az egyszerű szerkezetet ez negatív határozza meg.”⁷

Azzal, hogy a hódító közösség a másik törzs egyéneit a termelés természet-tárgyi feltételei közé sorolhatja, kitermeli azt az első társadalmi állapotot, a rabszolgaságot, amelyben az „emberi meglét” elsajátítása és megvalósítása a meghódított törzs egyénei számára tulajdonképpen lehetlenné válik, pontosabban csak mint a számára idegen közösség tulajdona, termelésének természet-tárgyi feltétele — mint *termelőeszköz* — valósíthatja meg önmagát, legalábbis azóta, amióta a rabszolgát életben hagyják. A közösségi „emberi meglét” lehetőség első elvesztése tehát azért következett be, mert a rabszolgává lett egyén elvesztette a termelésének természet-tárgyi feltételeihez (közösség, termelési eszköz) mint *hozzá tartozóhoz*, mint *övéhez* való vonatkozását.

A törzsi közösségekben az egyén (pontosabban egyed) „emberi meglét” elsajátításának, megvalósításának és fejlesztésének alapvető társadalmi tartalma a kollektívizmus, és megvalósításának társadalmi feltétele pedig abban van, hogy „a tulajdon egy-egy töredéke egyik taghoz sem önmagáért tartozik, hanem mint a közösség közvetlen tagjához, tehát mint olyanhoz, aki közvetlenül egységbe forrt a közösséggel, nem pedig mint olyanhoz, aki különbözik tőle.”⁸

A kollektívizmus mint az egyedi élet alapvető társadalmi tartalma itt tehát arra a történelmi tényre alapozódik, hogy a törzsi közösség szubsztanciális előfeltétele az egyénnek, az egyének pedig csak a közösség járuléklai „vagy tisztán természetmegszabta módon alkotórészei...”⁹

Természetesen e közösség fejlődése is ellentmondásos. Hiszen a — fejlődésre képes — közösségek belső társadalmi és gazdasági viszonyainak újratermelése egyúttal a magántulajdon kifejlesztése *irányába* mutató felbomlasztásukat is jelenti. Vagyis a közvetlenül emberitől a nem közvetlenül emberi — tárgyivá lett és nem általában az emberért működő emberi érték kifejlődése — irányába mutató előrehaladásukat is.

Egyszerűen magának a természetadta ősi közösség közös érdekei (belső és külső) védelmének szükséglete, e közös érdekek felbomlasztásának irányába hat azzal hogy ezt — bár a közösség felügyeletével — egyesekre, majd a továbbfejlődés során erre a feladatra hivatott társadalmi szervezetekre bizza. „Ezek a szervek — írja Engels —, amelyek már mint az egész csoport közös érdekeinek képviselői minden egyes közösséggel szemben különös, sőt bizonyos körülmények között ellentétes helyzetet foglalnak el, hamarosan önállósítják magukat, részben azért, hogy olyan világban, ahol minden természetadta módon folyik, csaknem magától értetődően bekövetkezik a hivatalviselés örökletessége, részben azért, hogy a más csoportokkal való konfliktusok szaporodásával növekszik nélkülözhetetlenségük.”¹⁰

Amilyen mértékben az őseredeti közösség tagjai magának e közösség-

⁷ Uo. 26. old.

⁸ Uo. 13. old.

⁹ Uo. 10. old.

¹⁰ Marx—Engels Művei (A továbbiakban: MEM.) Kossuth Könyvkiadó, Bp, 1963. 20. k. 175. old.

nek közvetítésével magántermelővé változnak át, és ezen átváltozás alapján érdekeiknek nemcsak további differenciálódása, hanem egyre teljesebbé váló elszakadása is végbemegy, a közösségi érdek védelmének társadalommal szembeni önállósodása társadalom feletti politikai uralommá változik. Ebben a folyamatban egyúttal az osztály- és államképződés differenciálódás egyik lényeges eleme és vele ezen a társadalmi síkon végbemenő individuális fejlődés és elembertelenedés tendenciái is adva vannak.

Ezek a tendenciák még közvetlenebbül nyilvánulnak meg a termelés fejlődése alapján, tehát a közvetlenül gazdasági folyamatok alapján végbemenő munkamegosztás differenciálódása síkján, amelyben egyúttal az osztály- és államképződés másik lényeges mozzanata rejlik. A földművelésen alapuló közösségeken belül a munkamegosztás fejlődésének egy bizonyos fokán amikor — ahogyan Engels írja — „a termelés annyira fejlett volt, hogy az emberi munkaerő most többet tudott létrehozni, mint ami egyszerű fenntartásához szükséges volt, megvoltak azok az eszközök, amelyekkel több munkaerőt tartsanak fenn, úgy szintén azok, amelyekkel foglalkoztassák őket; a munkaerő *értékre* tett szert. De a saját közösség és az a szövetség, amelyhez tartozott, nem szolgáltatott rendelkezésre álló fölös munkaerőket. De szolgáltatatta őket a háború . . .”¹¹ A gazdasági fejlődés így elért fokán a hadifoglyokat szolgálóvá tették és munkájukat saját szolgálatukra szorították.

Az a gazdasági folyamat, amely kitermelte a rabszolgaságot, kitermelte egyúttal azt a folyamatot is, amelyben az ember, mint *ember* elértékteleenedik. Ez utóbbi egész fejlődési állapot a hadifogollyá válás lehetőségével azonban kifejlesztette azt a (dúrva) formát is, amelyben az egyén és viszonyok között teljesen elszakadhatott *eredeti* közösségétől. Ezáltal tételeződhetett először a közösség is mint a rabszolgaegyénnel szembenálló, a közösség és viszonyai, mint alapvetően ellene működő, őt csak mint a termelés *tárgyi* feltételét (munkaerőként) számításba vevő közösség.

2. Egyén és közösség, kollektivizmus és individualizmus tendenciáiról az ókori poliszközösségekben

a) A poliszközösség gazdasági-társadalmi ellentmondásairól

A *poliszközösségben* a kollektivizmus társadalmi tartalma még ellentmondásosabbá válik. „A közösség itt azon alapul, hogy tagjai dolgozó földtulajdonosok, parcellás parasztok, az utóbbiak önállóságát viszont a közösség tagjaiként való egymásra vonatkozásuk, az ager publicusnak a közös szükségletekre való biztosítása és a közös hírnév stb. teszi lehetővé. A föld elsajátításának előfeltétele itt is a közséi tagság, de mint a község tagja az egyes ember magántulajdonos. Magántulajdonához mint földhöz, de egyben mint a község tagjaként való létéhez vonatkozik; és magának mint ilyennek a fenntartása ugyanannyira a község fenntartása, mint megfordítva stb. A község, ámbár itt már *történelmi termék*, mégpedig nemcsak ténylegesen az, hanem annak is tudják, tehát *keletkezett*, itt előfeltétele a *földtulajdonnak* — vagyis a dolgozó szubjektum olyan vonatkozásának a

¹¹ Uo. 176. old.

munka természeti előfeltételeihez, mint amik őhöz tartoznak; ezt a hozzá tartozást azonban az állam tagjaként való léte, az állam léte közvetíti . . .”¹²

Mindezek az ellentmondásos történelmi tényezők alkotják az egyén „emberi megléte” elsajátításának és megvalósításának társadalmi alapját és egyúttal az egyén partikuláris érdekei, törekvései társadalmi tartalmának — még hosszú ideig létező — alapvetően *kollektivista jellegét* is, de ahol a magántulajdonosi lét tényezőinek felszínre törésével, igaz még csak mint melléktendencia, megszületik és életre kap a későbbi individualizmus egy-egy *eleme* is.

E közösségi forma szabad egyénei „emberi meglétükben” azért táplálkoznak alapvetően kollektivista tendenciákból, mert az egyén termelése előfeltételeihez való tulajdonviszonyát, tehát mint az egyénhez tartozót, a poliszközösség mint előfeltétel közvetíti, mégpedig hosszú időn keresztül az önellátást szolgáló *személyes* munka alapján.

Az egyén a létfenntartás olyan feltételei közé kerül — írja Marx —, hogy „célja szükségképpen nem a vagyonszerzés, hanem az önellátás, saját magának mint a *község* tagjának újratermelése, önmagának mint a földparcella tulajdonosának és ebben a minőségben mint a *község* tagjának újratermelése. A község fennmaradása — ez valamennyi tagjának mint önálló parasztoknak az újratermelése, akiknek a *többséteje éppen a községet*, a háború stb. munkálatait *illeti*. A saját munka tulajdonát a munka feltételének — a telek földnek — tulajdona közvetíti, amelyet viszont a község megléte biztosít, ezt pedig a község tagjainak katonai szolgálat stb. alakjában való többletmunkája biztosítja. Nem a gazdaságot termelő munkában való kooperáció ez, . . . hanem a *közös* (képzelt és valóságos) *érdekekért*, a kifelé és befelé irányuló szövetség fenntartása céljából *végzett munkában való kooperáció* . . .”¹³

A poliszközösség egyéneinek a szabad, az egyenlő és személyes munkán alapuló tulajdon megőrzésében kifejeződő *érdekközössége* teszi szükségletté a közösség mind befelé, mind főleg kifelé irányuló katonai szervezettségét. „A háború az a nagy összefeladat — mondja Marx —, az a nagy közös munka, amelyre szükség van akár ahhoz, hogy az eleven meglét objektív feltételeit elfoglalják, akár ahhoz, hogy ezek elfoglalását megvédelmezzék és tartóssá tegyék.”¹⁴

A közösségi érdekek katonai szervezettség formájában való védelmének szükségessége tulajdonképpen belső feladatként is adva van abban a tényben, hogy a poliszközösség nemcsak egyszerűen fenntartja, hanem később egyre jobban kiterjeszti a rabszolgaságot. És ahogyan „A német ideológia” c. munkában Marx és Engels kifejezik: „Az állampolgároknak csak közösségükben van hatalmuk dolgozó rabszolgáik felett és már ezért is kötve vannak a községi tulajdon formájához. Ez az aktív állampolgárok közös magántulajdona, akik a rabszolgákkal szemben kénytelenek megmaradni a társulásnak e természetadta módja mellett.”¹⁵

A poliszközösség egyénei érdekeinek és törekvéseinek *kollektivista tartalma* ezen alapvető társadalmi tényezőkben alapozódik meg *fő törté-*

¹² Marx: A tőkéstermelés előtti tulajdonformák. Id. kiadás. 11—12. old.

¹³ Uo. 12—13. (Kiemelés tőlem -K- D.)

¹⁴ Uo. 11. old.

¹⁵ MEM. Bp. 1960. 3. k. 78. old.

neti tendenciaként. Ám — mint már jeleztük — a poliszközösség egyéneinek „közös magántulajdona” olyan belső ellentmondást hívott életre, „ahol már megvan a községi tagok mint magántulajdonosok elválása maguktól, mint városi községtől és városi föld tulajdonosaitól, ott már olyan feltételek is megjelennek, amelyek mellett az egyes ember *elveszitheti* tulajdonát, vagyis azt a kettős viszonyt, amely őt egyenrangú polgárrá, a közösség tagjává, s amely őt *tulajdonossá* teszi.”¹⁶

A polisz polgára e kettős, ellentmondásos, tehát közösségi közvetítésű magántulajdonos létében, e lét újratermelésének fejlődésében egyúttal kitermelődik az a lehetősége is, hogy olyan szabad vonatkozásba kerüljön közösségével, hogy „közösségéhez való objektív, gazdasági kötelékét elveszítthesse”. Ennek többek között olyan objektív feltételek képezik az alapját, hogy pl. megszűnjék az a helyzet, hogy „az egyes ember tulajdona ténylegesen csak közös munkával” legyen értékesíthető; hogy a „történeti mozgás, vándorlás” következtében csorbul a közösség tisztán természetszabta jellege; hogy a közösség új, idegen földterület elfoglalásával új munkafeltételek közé kerül; a fejlettebb munkamegosztás alapján kifejlődnek az egyes ember energiái stb. Lényegében ezekben és ezekhez hasonló tényezőkben fejlődnek ki azok a feltételek, amelyek között az egyes ember elkülönültként, magántulajdonosként viselkedik és partikuláris törekvésének, érdekének egyre főbb társadalmi tartalmává az individualista tendenciájú magánérdek válik, miközben a közösségi jelleg háttérbe szorul s „mint kifelé irányuló, negatív egység jelenik meg.”¹⁷

Az antik magántulajdon fejlődése indítja el azoknak az ellentmondásoknak a kibontakozását, amelyeket a későbbi, modern magántulajdon kiterjedtebben termel újra: a nép hatalmának elsorvadását, a város és a falu ellentmondását, az ipar és kereskedelem ellentétét, a magántulajdon (a földbirtok) koncentrálását, a kistermelők termelőeszközeitől való megfosztását, tehát az osztályviszonyok és osztályharc kialakulását. Az antik magántulajdon talaján keletkezett hódító háborúk eredményezik egy bizonyos ponton azt is, hogy a termelés teljesen a rabszolgamunkára alapozódik és szélesebben tért hódít az árucserre és pénzgazdaság.

A magántulajdon fejlődésével együtt jelentkezik az árucserre és pénzviszonyok jelentőségének fokozódása, és ezek mint demoralizáló és mint új erkölcsi viszonyokat, tulajdonságokat kialakító tényezők jelennek meg. Az árucserre és a pénzviszonyok mintegy behatolnak az emberi viszonyokba, behatolnak a szabad rétegek küzdelmeibe is, és torzítják, bomlasztják a poliszközösségek „az emberért”-valóságának, „az emberért” funkcionálásának feltételeit.

Az oligarchia pl. a gazdasági élet síkján elindul a vagyonszerzés, a parazita fogyasztás, élvezethajszolás útján. Pénzzel, kényérrel, cirkusszal és a kliensek demagógiájával — ahol a feltételek igénylik — elindul azon az úton is, hogy közvetlenül a *politikai közélet* síkján bomlassza fel az elszegényedett szabad rétegeknek közösségük-adta természetes jogait, azaz, hogy ravaszsággal, cinkossággal, gyilkossággal eltávolítja politikai ellenfeleit és személyi hatalomra, zsarnokságra tör.

Kétségtelen ugyanakkor az is, hogy a *közösséget* bomlasztó áruterme-

¹⁶ Marx: *Atókés termelés előtti tulajdonformák.* Id. kiadás 29. old.

¹⁷ Uo. 11. old.

lés kifejleszti a kisiparos és kiskereskedő rétegek gazdasági jelentőségét és hatalmát, és ennek közvetítésével, harcuk és küzdelmük alapján politikai-hatalmi tényezővé válnak; létrehozzák és Athénben pl. felvirágoztatják az időszámításunk előtti V. század legszélesebbkörű polisz-demokráciáját. Azt az antik demokráciát, amely — minthogy a legszélesebb szabad néprétegeknek biztosít közéleti tevékenység-lehetőséget — nemcsak egyszerűen a szabad munka, hanem köztevékenység társadalmi és etikai értékének elmélyülését is eredményezheti.

Nyilvánvaló, minthogy ennek a polisz-demokráciának gazdasági, politikai hatalmát és kulturális virágzását alapvetően a kisárutermelő és kereskedő rétegek munkája és harca teremtette meg, ezen a társadalmi talajon tudatosodott a szabad munka erkölcsileg is nagyra értékelt tevékenységgé. Ugyanakkor a munka ellentmondásos erkölcsi megítélése a szabad és rabszolgamunka (munkafajta) kettéhasadásában természetesen társadalmilag már adva volt.

Az erkölcsileg elismert munka értékelésének határait minden bizonynyal a megvalósítani szándékolt cél és a kivitelezésének minősége, a bennük megnyilvánuló személyes szellemi képesség és kezűgyesség és ezek társadalmi hasznossága határozták meg. Így az erkölcsileg értékelt szabad munkánál, annak társadalmi hasznosságát szolgáló alkotó jellegén keresztül közvetítődik az egyéni létfenntartást szolgáló eszközjellegű mozzanata, míg az elitelt, megvetett rabszolgamunkában az egyéni létfenntartást szolgáló eszköz vonatkozás uralt minden egyebet, de a munkának ez utóbbi jellege ebben az időben még csak társadalmilag alárendelt történelmi tendenciaként érvényesült.

Az említett gazdasági bázis által teremtett politikai fellendülés felvirágoztatja az antik művészetet, tudományosságot és széleskörű szükségletet ébreszt a kor társadalmi — nembeli — értékeinek szellemi elsajátítása iránt is. Talán mert mindezeknek a folyamatoknak — mindenekelőtt a politikai-közéleti tevékenység és harc — talaján az egyén nagyon kitapintható, egymást átható közléségbe került társadalmának, nembeliségének szellemi és gyakorlati értékeivel, a politikai közélet vált a személyes jelleű, baráti érzelmi világot is dúsító, gazdagító tényezővé. Mindenekelőtt természetesen a férfiak között lett ilyen tényezővé, hiszen a magántulajdon eddig fejlődött világa már megtette a magáét: a nőt — a hetérák kivételével — a magánháztartás korlátai közé szorította, s így élettartalmát, érzelmvilágát, gondolkodásmódját, egyszóval egész egyéniségét, továbbfejlődésének fő tendenciáit leszűkítette.

b) *Az individualizmus egyes elemei, egyes vonásai kialakulásának társadalmi alapjai a poliszközösségekben*

Miközben a közösségi közvetítésű magántulajdon a vázolt ellentmondásos tendenciáiban és a szabad rétegek küzdelmeiben lazítva-bontotta a régi közösséget és a szabad kisárutermelők és kereskedők demokráciájában mássá is alakította azt, egyre inkább megteremtette azokat az objektív feltételeket, amelyek lehetővé tették a szabad ember számára azt, hogy egyéni motívumain: ismeretein, tudásán, képességén, elhatározásán — tehát szubjektív adottságain — keresztül kapcsolódják a közösség igényei, szük-

ségei, követelményei támasztotta világához. Ebben a folyamatban lett az ember egyre inkább nemcsak egyéniséggé (egyediség helyett) hanem vált kiszolgáltatottabbá is a „sors”, a „végzet” nem ismerhető (főleg) *társadalmi* hatalmának. Egyéniséggé válásának e társadalmi-objektív és egyéni-szubjektív tényezőin keresztül válik jelentős értékke a bölcs, megfontolt, közösséget szolgáló választás és mélyül el az egyén felelőssége a választásban kifejeződő tények, viszonyok konkrét társadalmi tartalmáért. Az egyén tevékenységének, küzdelmének ezt a társadalmi tartalmúvá váló tudatos-ságát segítik — mintegy ennek eszközeiként — az ókori művészetek és tudományok.

A probléma azonban itt is ellentétes fejlődési tendenciákat mutat. A fejlődőképes poliszközösségben — még annak legszélesebb körű és virágzó demokráciát létrehozó athéni formájában is —, ahol az alapvető fejlődéstendencia a magántulajdonon alapuló árucserre és pénzviszonyok térhódítását segíti, a magántulajdonosok nagyobbfokú differenciálódásával a közfunkciók ellátása és biztosítása is mindinkább *egyesek* alapvető tevékenységévé önállósodik. Ezzel megteremtődik annak a lehetősége, hogy *egyesek* — mindenekelőtt az oligarchia tagjai — közérdekű közfunkciókat ellátó tevékenységébe is behatoljanak a gazdasági életben már létrejött *magánérdekek* és *magáncélok*. E társadalmi mozgás alapján a közérdekű közfunkciók maguk is *magánérdekű* tendenciákat tápláló társadalmi szervekké válnak. Egyesek vagy szűkebb rétegek a közösségi jellegű közéletben és közfunkciók ellátásában azért lehetnek fel saját magánvagyonuk növelésének és személyes magánhasznú érvényesülésüknek eszközeit, mert a gazdasági életben már *egyre inkább* érvényesültek a magánvagyon, a magántulajdon törvényei. Ez szükségszerű követelménnyé tette, hogy a mindinkább *magán*-jellegű gazdasági élet és a még közösségi jellegű közélet közötti ellentmondást a magánvagyon törvényeinek behatolása alapján oldják meg a politikai közélet síkján is.

Lényegében a magántulajdon törvényeinek beáramlása a közéletbe már megkezdődött pl. azokban a fentebb említett lehetőségekben, hogy a vagyonos oligarchia tagjai szavazatokat vásárolhattak, hogy a pénz és cselszövés segítségével személyi hatalomra törhettek. De e törvények behatolása ott van — ha nem is ilyen közvetlen, hanem *közvetett* vonatkozásban — a közéleti, politikai és erkölcsi ismereteknek és a tudományok elsajátításának mindinkább *magánjellegűvé* váló és *magánjellegű* megfigyeltésre épülő nevelésrendszer kialakulásában.

Egyébként ahogyan a magántulajdon törvényei behatolnak a politikai közélet szférájába és háttérbe szorítják vagy éppen kiszorítják onnan a közösségi tartalmakat, mind teljesebben lehetetlenné teszik az emberek személyes jellegű kapcsolatainak közösségi érdekű tevékenységformákból eredő töltését, ennek következtében ezek ellényegtelenednek, míg a nem-közösségi tartalmú és nem közvetlenül nyilvános személyes kapcsolatok (mindenekelőtt a barátság) mint szorosabb, zártabb, szűkebbkörű közösség-életésítőké válnak lényegessé.

A magánjellegű személyi kapcsolatok fokozódó jelentőségében — mintegy implicite — már megvan egy vívmány: az eredeti közösségtől elszakadó egyén fejlődésének eredménye a viszonylag önállóvá lett értékelési, megítélési és választási készsége és ezek eddigieknél viszonylag tágabb körű társadalmi érvényesítésének lehetősége is megszületik. Az el-

különülő magánélet és az egyén teljesebb önállóságának talaján az ókori polisz-közösség belső ellentmondásai, küzdelmei által, maga teremtette meg tehát azokat a feltételeket is, amelyekben az egyén kötöttségének értékeli és érzi a régi közösségi tartalmakat kifejező törvényt, szokásokat, erkölcsi követelményeket, ezért ezeket legalábbis relatív értékeknek minősíti, miközben önállósodása talaján jogot formál *magánérdekéből* eredő szükségletei, vágyai, elképzelései fokozott érvényesítésére, amelyek teljesebb értéknek mutatkoznak számára. Ezen az árutermelővé váló társadalmi talajon születik meg és fokozódik tehát az individualizmus egy-egy újabb eleme.

Ahogy a régi közösségi viszonyok felbomlanak és a közösségi jellegű értékrend e bomlás egyik termékeként *relatívvá* válik, az egyén számára többirányú erkölcsi magatartás-formára nyílik lehetőség: vagy teljesen demoralizálódik és a közösségi erkölcsi értékeket még viszonylagos érték relációjukban is figyelmen kívül hagyja éppen magánérdeke korlátokat el nem ismerő érvényesítése miatt; vagy mert a megváltozott viszonyok ellenére nem ismeri el a régebbi közösségi értékek elértéktelenedését, idejétmúltságát, ragaszkodik a *régi* közösségi erkölcsi értékrendhez, és ezt teszi szubjektivitása — tehát moralitása — alapjává, ezen régi érték rend szerint akarja életét berendezni.

Ezek eltérő, kétféle magatartásmódot jelentenek. Annyiban azonban megegyeznek egymással, hogy kifejezik: az egyén *önállósodása* alapján egyaránt érvényesítheti — negatívan és pozitívan — szubjektumát, pl. a fejlődést hordozó objektív erkölcsi követelmények ellenére is. A szubjektivitásnak ez a *moralitás* alapján történő felülemelkedése, pl. a régi objektív erkölcsi követelményeken, teremtett lehetőséget a legbrutálisabb erkölcstelenségekre csakúgy, mint a legnemesebb erkölcsös tettek. Az ellentmondásossá lett objektív erkölcsi követelmények talaján az egyén magatartásában az eddigieknél szabadabban érvényesítheti az erkölcsi rosszat és jót is. De a jó vagy a rossz érvényesülésének határait általában és elsősorban a fennálló társadalom objektív határai, követelményei korlátozzák, nem pedig a szubjektivitás szabja meg.

Következésképpen alapvetően a közösségi viszonyok felbomlásának eredményeként jött létre és fejlődött az egyén viszonylagos önállósodása talaján a moralitás, az ellentmondássá lett objektív erkölcstől való bizonyos szintű elszakadásnak és szembenállásnak lehetősége. Ebben a folyamatban differenciálódik az erkölcs rendszerezett, tanítható tudatformává, önálló erkölcstanná. Az erkölcs taníthatóságának — e társadalmi átalakulás talaján való — felismerése kap aztán egészen szélsőséges, torzult, idealista értelmezést mindenekelőtt azoknál a filozófusoknál (Szokratésznál, Platónnál), akik — bár különböző indítékok alapján — a régi közösségi értékrend relatívvá válásával szemben, mint erkölcsi értéket, a *moralitást* abszolutizálták és az erkölcsi magatartást, cselekvést csupán az erkölcsi (pl. régebbi közösségi) értékek szubjektív elsajátításának kérdésévé tették. E társadalmi folyamat eredményeként az erkölcsi tudat, mint a közösségi érdekeknek akár tantételekké rendszerezett formájában, akár főleg szubjektív-belső, moralitássá önállósított formájában, azt „képzelteti” magáról, hogy más és tökéletesebb, mint a történelmileg fennálló és változó valóságos erkölcsi gyakorlat.

Minden bizonnyal ennek a társadalmi átalakulással kapcsolatos ellent-

mondásnak talaján keletkezett az a napjainkig meggyökerezett, különböző formát öltött idealista felfogás, hogy a társadalom bajai csak valami történelem felettivé lett, a valóságos történelemmel szemben önállósult közösségi erkölcsi eszmének az egyének tudatában, magatartásában, általában viszonyaiban — mindenekelőtt — a nevelés segítségével történő megvalósításával orvosolható.

Ebben az idealista felfogásban — úgy tűnik — kettős vonatkozásban lehet valóságos mozzanat. Egyrészt a magántulajdon — történelmileg mind egyetemesebben az egész társadalmat uraló és differenciáló — világának egy *valóságos* specifikus csatornája, elkülönült tevékenység-formája tárul fel a nevelésben. Így az erkölcsi eszmékből kiinduló nevelésben is fellelhető e specifikus csatorna, amely az ember nembeli, közösségi értékeit ténylegesen közvetíteni képes. Attól az időtől kezdve ugyanis, amióta a munka és a közéleti aktivitás, valamint a reális közösségi kapcsolatok régi közösségi tartalmai a magántulajdon és főleg az áru és pénzviszonyok stb. fejlődése alapján és ezek közvetítésével, a magánélet mind jelentősebb térfoglalása révén már nem nyilvánulhattak meg a gyakorlatban, ilyen vagy olyan történelmi és osztálykorlással kifejeződhetnek az erkölcsi eszmékben, amit aztán a külön tevékenységformává vált nevelés által közvetíteni lehetett a közéleti közösségi tartalmaktól elzárt magánemberhez.

Másrészt a szabad egyén és a poliszközösség egymást közvetlenül átható és gazdagító egységének a magántulajdon fejlődése és a szabad rétegek küzdelmei, harcai alapján végbement felbomlasztása, az erkölcsi értékek relativvá válása és ezek tudatosodása szinte szükségszerűen létrehoznak a művészi és a filozófiai-etikai megfogalmazások síkján is olyan (a jelent a múlttal összehasonlító) felismeréseket, amelyekben a jelen nyilvánvalóbb ellentmondásai révén a múlt tökéletesebbnek tűnik. És minthogy itt, egy vonatkozásban — a szabad egyén és a közösség egymást gazdagító közvetlenebb kölcsönhatása, viszonyai révén — az emberi tökéletességnek olyan foka volt adva, amelyet a magántulajdon csaknem kétezeréves fejlődése még az uralkodó osztályok egyes embereinek is csak átmenetileg (a reneszánsz idején) biztosított, ez a vonatkozás vált valóságos társadalmi alapjává annak, hogy a későbbi korok emberei, világi vagy transzcendens formában, történelemfelettivé, absztrakt eszményivé, „az emberivé” merevítették az egyén és közösség e *közvetlen* kapcsolatát. Ezután ebben az absztrakt, történelemfelettivé lett eszmei formájában ösztönözte az erkölcsi nevelést csakúgy, mint a valóságos emberi mozgalmakat. Ennyiben az emberiség csaknem minden történelmi korában fellelhető és etikai síkon is kifejezett azon eszméje, törekvése, vágya és küzdelme, hogy teljesebb emberi viszonyokat hozzon létre, olyan egyént, aki — Simone de Beauvoirral szólva — nem „önálló, önmagába zárt vállalkozóként” építi életét, hanem aki a közéleti tevékenységben kollektivistaként tevékenykedik, e „bornírt” poliszközösségből és általában az emberiség múltjából, tehát reális történelmi talajból táplálkozott.

c) *Az egyén partikuláris érdekei történeti-társadalmi tartalmának változásáról*

A fentebb elmondottak értelmében a kollektivista magatartás nem valami absztrakt eszmei, hanem egy valóságos, történelmileg meghatározott, közvetlenül közösségi töltésű politikai-közéletből eredt, amelyet a mindinkább rabszolgatartásra alapozott magántulajdon, árutermelés, pénzvisszony és kereskedelem behatolása felbomlaszt. A gazdasági viszonyok fejlődésében meghatározott törvények alapján tevékenykedő és harcoló, küzdő emberek, tehát maguk hoznak létre közösségükben olyan viszonyokat, hogy mind jobban növekednek az ellentmondásos jelenségek, a viszonyok heterogenitása.

E társadalmi-történelmi folyamatban maguk az emberek alakítják ki azt a nagyjelentőségű változást is, amelyben a szabad egyének *partikuláris* törekvésének alapvető *társadalmi* tartalmává nem a közérdekű közéleti tevékenység, tehát nem a közvetlenül *közösségi-társadalmi* hasznosságú tevékenységformák, hanem a *magántulajdon*t, közvetlenül, az *egyéni* hasznosságot szolgáló *magánéleti* tevékenységformák lesznek. Éppen ebben a poliszközségi viszonyokat létesítő és egyúttal bomlasztó történelmi folyamatban — amely tehát megindítja a szabad egyének partikuláris érdekei, törekvései alapvető társadalmi tartalmának ezt a minőségi változását — válik a kollektivista egyén mind teljesebben és mindenoldalúbban közvetlenül *egyéni* hasznosságtól irányított *magánemberré*. Vagyis társadalmi folyamat, nem pedig absztrakt emberi eszme, vagy absztrakt emberi természet eredményeként.

Következésképpen az ember lényege nemcsak az absztrakt társadalmiság síkján, tehát az állattól való elkülönülését kifejező munkavégzésben, társadalmiságban, tudatosságban lelhető fel. De nem is csak az ezek közvetítette és egyúttal bennük kifejeződő absztrakt univerzalitásának és szabadságának fejlődési foka jelzi az emberiség történetének általános társadalmi irányát, hanem az ember lényegének van egy, nem az állattól való összevetésében mutatkozó, hanem saját immanens emberi történelmében belül — mindenekelőtt a termelőeszközök fejlődése és tulajdonformái, az emberek történelmileg változó közösségformái (éspedig: nem osztályjellegű vagy osztályjellegű formák), valamint az egyének közötti dialektikus kapcsolat és változás alapján — létesített konkrétabb történelmi-társadalmi lényeg oldala.

Ismert ugyanis, hogy az emberek sohasem általában végeztek munkát, vívtak harcot egymással és a természettel szemben, sohasem általában szerveződtek társadalmi viszonyokba és nem általában tudatosultak céljaik stb., hanem — mint ezt általában mondani is szokták — történelmileg, főleg változó osztályviszonyaik alapján.

A problémának ez a megoldása azonban maga is túl általános. Ha a kérdést a konkrétabb általános síkján akarjuk megoldani, akkor nyilvánvalóan a termelőeszközök konkrét tulajdonformái és a konkrét közösségformák és egyének dialektikus változásában adott társadalmi-osztálytartalmakhoz és ezáltal adott osztályküzdelmekhez kell menni, hiszen ezek által meghatározott céloktól ösztönözve és ezektől meghatározott formákban termelik meg az egyes emberek javaikat és szervezik életviszonyaikat. Mindennemű tevékenységformáikban nemcsak magukat a tevékenységfor-

maikat, társadalmi és magánviszonyaik szervezésének módját, céljait, hanem ezek alapvető tartalmát is meghatározott konkrét történelmi-osztályviszonyaiból merítik. Következésképpen minthogy az egyén az elmondott értelemben konkrét társadalmi osztályviszonyok által meghatározott társadalomban él, az is természetes, hogy az egyén partikuláris tevékenységében megvalósítani szándékolt célok alapvetően a társadalmi formáció elmentés viszonyaiban meghatározott társadalmi tartalmúak.

Az emberiség kapitalizmust is magába foglaló egész előtörténetében az egyének partikuláris érdekeinek, céljainak, törekvéseinek alapvető társadalmi tartalma — természetesen a világtörténelmi tendenciák szempontjából kevésbé fontos árnyaltságot és bonyolultságot elhanyagolva — tulajdonképpen a köztulajdon alapján szervezett közösségeknél és főleg a politikai-közéleti tevékenységformáknál a közérdekű társadalmi hasznosság határozta meg. A magántulajdonra alapozott, és főleg a polgári társadalmak egyéneinek partikuláris érdekeit, céljait — e társadalmak meghatározta történelmi- és osztálykülönbséggel — az *egyéni* haszonra, az *egyéni* magángazdaságra való törekvés, mint alapvető *társadalmi tartalom* motíválta. Következésképpen a közvetlenül közérdekű tevékenység-lehetőség, és szükséglet mint *általános* egyéni létfeltételeket biztosító tényező az osztálytársadalmak fejlődésével tulajdonképpen lehetetlenné válik, illetve leszűkül és átalakul egyesek kivételes tevékenységévé, és csak mint a történelem nem fő tendenciája működik közösségiként az egyének partikuláris céljaiban és érdekeiben.

Attól az időtől kezdve, amióta a „természetadta” közösségi viszonyok a magántulajdon kibontakozása folyamán felbomlottak, a gazdasági-politikai és kulturális viszonyok differenciálódtak és osztályjellegűvé váltak, a *saját* haszonra és *magán* gazdaságra való törekvés alapján kell az egyének biztosítania életfeltételeit, egyre több területen kitermelődik a másokkal való összeütközés, ellentmondás, harc lehetősége és szükségszerűsége is. Az a társadalom, amely kitermeli azt hogy az egyén magánhaszonra törekedve építse, gazdagítsa életfeltételeit, éppen e törekvésben egyúttal kitermeli e cél megvalósításának társadalmi korlátait is.

A partikuláris érdek objektív társadalmi tartalma az egyén szűkebb értelemben vett társadalmi (osztály, réteg, csoport, család) helyzetén és a társadalomtól. (közösségtől) egyre függetlenedő egész szubjektumán: értelmi képességén, ismeretein, szenvedélyein, általában: egyéni adottságain keresztül közvetítődik. És e bonyolult közvetítési rendszer alapján válik most már egyéni szubjektív szükségletté, bizonyos színvonalon tudatosult érdeké.

Az a történelmileg-társadalmilag meghatározott tartalom, amelyben egy társadalom, osztály stb. „előírja” egyéneinek életük fenntartásának és érintkezési viszonyainak módját, nem egyszerűen ennek a társadalmi-osztály tartalomnak kicsinyített és mechanikus áttevődése az egyén szubjektumába, hanem a differenciált társadalmi helyzet és a társadalomtól, az osztálytól stb. relatíve függetlenedő szubjektum közvetítette dialektikus átalakulás. Ebben a dialektikus átalakulásban tulajdonképpen az a lényeges, hogy az egyén társadalmi (törzs, osztály, rend, réteg, csoport) meghatározottsága és egész szubjektuma (egyénisége) mennyire „engedik át”, tehát mennyire szüntetik meg, illetőleg mennyire őrzik meg ezen közvetítő átalakulás során az alapvető objektív társadalmi tartalmát, követelményt.

Ez a dialektikusan végbemenő átalakulás, tehát az egyén partikuláris érdekei társadalmi osztálytartalma „megszűnten-megmaradó” átalakulásának foka jelenti éppen a marxi értelemben vett történelmi-társadalmi viszonyokban tételezett „emberi meglét”¹⁸ elsajátításának és kialakításának lehetőségét. Ennek a kollektivista vagy individualista „emberi meglét” lehetőségnek — mint már fentebb is említettük — a legbensőbb „titka” és végső alapja „a termelési feltételek tulajdonosainak a közvetlen termelőhöz való közvetlen viszonya”¹⁹-ban van adva. Vagyis a közvetlen termelőnek a termelési feltételek tulajdonára vonatkozó közvetlen viszonyában egyúttal a kollektivista vagy individualista jellegű „emberi meglét” szerves feltételei is adva vannak.

Ebben az értelemben az antik közösség viszonyainak a magántulajdon fejlődése alapján végbement újratermelése — mint fentebb láttuk — „egyben szükségszerűen újat termelés és a régi forma szétbomlasztása . . . Az újratermelés aktusában nemcsak az objektív feltételek változnak meg . . . hanem a termelők is megváltoznak, mert új tulajdonságokat tételeznek magukból, a termelés útján fejlesztik, átalakítják magukat, új erőket és új képzeteket alkotnak, új érintkezési módokat, új szükségleteket és új nyelvet.”²⁰ Ebből a szempontból az antik közösség újratermelése során végbement átalakulásban talán a *legfontosabb* mozzanatok egyike abban foglalódik össze, hogy az eredetileg különböző formában: (faji, törzsi, polis) közösségi-emberi lény egyre inkább *elkülönült, magánérdekeit* szem előtt tartó, *magánéletet* élő lényé alakul át.

Pontosabban: az osztályviszonyaiban meghatározott *elkülönült magánember* kialakulása mint alapvető történelmi tendencia a poliszközösség újratermelési viszonyaiban a magántulajdon kibontakozásában alapozódik meg, de tulajdonképpen kifejlődése a polgári társadalom sajátja. Ugyanis a fentebb elmondottak értelmében a poliszközösség szabad egyéne a magántulajdonosi létviszonyoknak megfelelő termelést folytatva rombolólag is hatott közösségére (gazdagodása, elszegényedése hódító háborúk révén), minthogy ugyanez a magántulajdon és vele szabad egyénisége közösségi előfeltételezettségű volt — tulajdonképpen az egész antik formában — sohasem fejleszthette magántulajdonosi viszonyait annyira és nem különülhetett el a vele együtt közösséget alkotók egyéneitől úgy, hogy közösségi előfeltételezettségű viszonyait újra ne termelje.

Az antik közösségben tehát mind a magántulajdon fejlődése, mind az egyén elkülönültsége „*eleve korlátolt*, de a korlát megszüntetése hanyatlás és pusztulás megnyilvánulása. Így például a rómaiaknál a rabszolgaság fejlődése, a földbirtok koncentrációja, csere, pénzgazdaság, hódítás stb., jóllehet mindezek az elemek bizonyos pontig az alappal összeférhetőnek tűntek és a látszat az volt, hogy részben, csak értelmetlenül módon szélesítik az alapot, részben pusztá kinövésai annak. Meghatározott körön belül így nagy fejlődés mehet végbe. Nagy egyének jelenhétnek meg. De szó sem lehet itt sem az egyén, sem a társadalom szabad és teljes fejlődéséről, mert ilyen fejlődés ellentmondásban van az eredeti viszonnal.”²¹

A poliszközösség viszonyaiban kifejlődött kollektivizmus következés-

¹⁸ Uo. 23. old.

¹⁹ Marx: A tőke. Kossuth, Bp. 1956. III. kötet, 759. old.

²⁰ Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Id. kiadás. 28—29. old.

²¹ Uo. 21. old.

képpen a fejlődés egy bizonyos szakaszán mind az egyén, mind a társadalom szabadabb és teljesebb fejlődésének *gátjává* alakult át. Miközben ez a „bornirt” közösségi előfeltételezettség és vele a kollektivizmus mind a termelés továbbfejlődésének mind az egyén „emberi megléte” elsajátításának, megvalósításának és fejlesztésének korlátjává változott, az a történelmi tendencia lett alapvetővé, és mindinkább uralkodóvá, hogy a *magántulajdonosi osztályviszonyaiban* előfeltételezett egyén *magánéleti viszonyai* váltak a fejlődés legfontosabb tényezőjévé. Mégpedig már *nem* a személyes munkát előfeltételező magántulajdon formájában, hanem az idegen — a termelés szervesen, tárgyi feltételévé tett — munkaerőt, a rabszolgát előfeltételező formájában. Ezt a történelmi fejlődéstendenciát az antik közösségek — különösen fejlődésük utolsó szakaszában — tulajdonképpen azzal alapozták meg, hogy a rabszolgamunkát a termelés általános alapjává tették. Így a szabad polgárok magukat mint *zoon politikon magántulajdonosok* és *nem* mint *dolgozó* szabadok őrizték meg. Ezzel a társadalmi-történelmi folyamattal változik át a fizikai munka kényszerre és erkölcsileg megvetett tevékenységformává, miközben alapvető tendenciaként a *személyes munkától elszakadt* magántulajdon erkölcsileg is mindinkább értékeltté lesz.

3. Egyén és közösség a feudalizmusban

- a) A feudális közösség (föld)magántulajdonosi meghatározottsága.
A közösség „természetadta” bornirt jellege.

Az említett történelmi tendencia — ellentmondásos — érvényesülését mutatják a *feudális társadalom* közösségviszonyai: ahol Marx a *germán* fejlődést szem előtt tartva kimutatja, hogy itt: „Az egyes ember tulajdona nem a község által közvetítettként jelenik meg, hanem a község, és a községi tulajdon megléte jelenik meg közvetítettként, azaz az önálló szubjektumok egymásra vonatkozásaként.”²² Következésképpen a közösség mint „község, már *külsőlegesen* tekintve, csak a község tagjainak minden egyes alkalommal való egyesülése révén létezik, noha *magábanvaló* egysége tételezve van a származásban, nyelvben, közös múltban és történelemben stb.”²⁴ Éppen ebben az ellentmondásban van a feudális társadalom különböző rendű osztályközösségeinek a fent jelzett alapvető történelmi tendenciában adott *elválása, minőségi különbsége* a megelőző törzsi és antik közösségektől, de ugyanakkor *kapcsolódása, egysége* is e megelőző történelmi fejlődés által létrejött közösségekkel.

Abban tehát, hogy a feudális társadalom közösségeit a *magántulajdonosok* (akik kezdetben és elsősorban föld-magántulajdonosok), mint *önálló* szubjektumok hozzák létre, e közösségforma *minőségileg különbözik* a történelmileg létrejött előző közösségformáktól, de ugyanakkor annyiban ez a közösségforma *egységben* van a megelőző közösségformákkal, hogy a vér-, a törzs-, a származás-, a nyelv- stb. közösség formájában, mint „természetadta közösség”, előfeltétele is az önálló magántulajdonnak.

²² Vö.: Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez. Kossuth, 1968. 143. old.

²³ Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Id. kiadás. 17. old.

²⁴ Uo. 16. old.

A feudális közösségforma létrejöttének e kettős meghatározottságú társadalmi okaiban, tényezőiben egy belső ellentmondás van adva, amelynek megoldása — mint már jeleztük — abban az alapvető történelmi tendenciában nyer kifejezést, hogy a *magántulajdonosok, mint önálló szubjektumok, mint magánéletükben meghatározottak* hozzák létre közösségüket: a községet. Ezért nem mint a régebbi antik közösségekben állampolgároként, hanem *mint önálló magántulajdonos családok közösségek*, ahol a „gazdasági egész megvan minden egyes házban, amely önmagában a termelés önálló központja (az ipar kizárólag a nők házi mellékmunkája stb.).”²⁵ A közösség létének alapja így „az önálló családi település, amelyet az ugyanazon törzsben ilyen családi településsel való szövetség biztosít, továbbá e családi településnek ilyen kölcsönös kezességen alapuló háborús, vallási és törvénykezési stb. kérdésekkel foglalkozó alkalmi összejöveteli”²⁶

A község mint a feudális közösség formája az ugyanazon törzs önálló földtulajdonosainak *mint ilyeneknek a szövetségében*, és mint ilyeneknek közös érdekeiben, ügyeiben is adott alkalmi összejövetele létezik „és ha a közösen használt vadászterület, legelő stb. alakjában külön gazdasági létezéssel bír, minden egyéni tulajdonos mint ilyen használja...”²⁷ Mint-hogy a község az önálló földtulajdonosoknak mint ilyeneknek az osztályjellegű közössége, természetesen a közösségek ügyeiben és érdekeiben kifejeződő társadalmi tartalom sem lehet más, mint a magántulajdonos osztályérdek. Éppen ebben a magánérdeket realizáló társadalmi-osztály tartalmában teszi a magántulajdonos egyén újratermelésének valóságos előfeltételévé is a községet, mint rejtetten — még ilyen vagy olyan történelmi módosulással is törzsi, vérségi stb., tehát — „természetadta” községet.

Nyilvánvaló tehát, hogy az egyén osztályközösségének magánérdeket is realizáló társadalmi tartalma egyben közössége „természetadta” mozzanatait mindjobban kikezdté. Annýira azonban nem kezdheté ki, hogy a magántulajdonosi mivolta és viszonyai újratermelésében egyben a közösségének „természetadta” mozzanatát mint előfeltételt ne érvényesítette volna. Amennyiben pedig érvényesítenie kellett e közösség „természetadta” mozzanat meghatározottságát, tulajdonképpen kitermelte a magántulajdonosi viszonyai és benne emberi fejlődésének korlátait is. Éppen ebben a korlátban van meg még mindig e közösségnek is „bornirt” jellege. Persze az ellentmondásos emberi fejlődéslehetőség nemcsak a termelés szubjektív, közösségi feltételeiben, hanem a termelés objektív feltételeiben is adva volt: a termelési eszközökhöz, a földhöz mint természeti termelési feltételhez való viszonyban, továbbá a jobbagynak abban az ellentmondásos helyzetében, hogy egyrészt maga is, mint a termelés természeti-tárgyi feltétele, másrészt általában mint birtokos is megjelenik.

A termelési feltételek tulajdonviszonyai, ezen osztályjellegű közösségben azt a — már jelezett — alapvető történelmi fejlődés-tendenciát érvényesíthetik, hogy az egyén mint (föld)tulajdonos már *nem dolgozik*. Az egyénnek mint tulajdonosnak ez a társadalmi helyzete abban a történelmi adottságban alapozódik meg, hogy „tulajdona magában foglalja a termelési

²⁵ Uo. 17. old.

²⁶ Uo. 18. old.

²⁷ Uo. 18. old.

feltételek között magukat a dolgozókat is, mint jobbágyokat.”²⁸ De ugyan-
csak ebben a tulajdonosi viszonyban — amelyben a jobbágyot a földhöz és
a föld urához láncolták — alapozódik meg az *idegen* emberi akarat elsajá-
tításának lehetősége, amely az uralmi és szolgasági viszony létrejöttének és
működésének egyik legfontosabb feltétele. Ebben a tulajdonosi viszonyban
— még többé-kevésbé „természetadta módon” — megtalálhatók tehát a
„személyi függőségi viszonyok”. Ez azt jelenti, hogy a közvetlen termelő,
vagyis a jobbágy személyileg — változatos formában és fokban — mint a
föld tartozéka nem szabad, röghöz kötött és urához láncolt. Marx azt írja
erről, hogy „minden olyan formában, amelyben a közvetlen termelő »bir-
tokosa« marad a létfenntartási eszközeinek termeléséhez szükséges termelési
eszközöknek és munkafeltételeknek a tulajdonviszonyoknak egyszers-
mind közvetlen uralmi és szolgasági viszonyként kell fellépnie, tehát a köz-
vetlen termelő nem lehet szabad ember; ez a szolgaság a robotmunkával
egybekötött jobbágyságtól egyszerű szolgáltatási kötelezettségig enyhül-
het”²⁹

Ez az osztályjellegű közösségforma tehát sajátos tulajdonviszonyai
alapján a szolgáltatás és személyi függés különböző formáiban a jobbágyok
kizsákmányolását tartalmazza és csak ezek közvetítésével teszi lehetségessé
a jobbágyok „emberi megléte” elsajátítását és megvalósítását. Ennek a kö-
zösségformának éppen ezekben a viszonyokban összegződik a legfontosabb
belső — a jobbágyok osztályharcában is adott — ellentmondása. A jobbá-
gyoknak ezt a belső ellentmondás és történelmi fejlődés által meghatáro-
zott röghöz kötött és földtulajdonoshoz láncolt személyi függőségi és ki-
zsákmányolt szolgálóhelyzetét persze valamilyen fennkölt erkölcsi eszme je-
gyében és a történelem felett állva — tehát általában — el lehet ítélni er-
kölcslileg.

Az emberi társadalom — bármilyen volt is történelmi formája — mindig
csak a történelmi formáiban adott termelést, illetőleg termelésnek objektív
és szubjektív feltételeit, mint valamilyen tulajdonviszonyát tehette meg-
léte és fejlődése alapjává. A termelés, mint az „emberi meglét” biztosítása
és fejlődése azonban — mint láttuk — a közvetlen termelők és a termelési
feltételek tulajdonviszonya egységének megbomlását és ellentmondását jel-
ző történelmi tendenciában megy előre.

Ez az egész folyamat lényegében annak a történelmi fejlődésnek alap-
ján bontakozik ki, amelyben az emberi *munka* általában társadalmi *érték-
ké* lesz, ugyanebben a folyamatban válik az *idegen* közösség embere min-
denekelőtt a hódítás, majd később a magántulajdonos viszonyok fejlődéstör-
vényei érvényesülése (elszegényedés, eladósodás. stb.) alapján tulajdon-
nélkülivé, és vele először csupán a termelés természeti-tárgyi feltételei
közé szorított *munkaeszközzé*, rabszolgává, majd később jobbágygá, aki a
földtulajdonosával szemben még természeti-tárgyi tényező, de aki ugyan-
akkor már birtokos is, és a *birtokos* mivoltában *emberi személyként* lesz a
termelés feltételévé.

Minthogy az emberi történelem fejlődése ebben az időszakban ezekben
az alapvető ellentmondásokban — tehát különböző fokon a munkásnak a
termelés *tárgyi* feltételei közé szorítása alapján — valósult meg, nyilván-

²⁸ Uo. 36—37. old.

²⁹ Marx: A tőke Id. kiadás. III. köt. 758. old.

való, hogy ennek a fejlődésnek egyértelműen pozitív erkölcsi megítélése legalább annyira történelmietlen, mint amennyire üres moralizálás egyértelműen erkölcsi rosszként elítél. Talán az erkölcsi megítélés általános elveként azt mondhatjuk: amennyire ez az ellentmondásos helyzet az objektív társadalmi fejlődés elkerülhetetlen szükségszerű emelője, annyiban lehet erkölcsileg is igazolni, de az ember ilyen vagy olyan formában és fokban *tárgyként* kezelt kiszolgáltatott és kizsákmányolt helyzete még ebben az esetben is mindig tartalmazza az *erkölcsi elítélés* mozzanatát, amely a történelmi haladással az erkölcsi megítélés alapvető tartalmává lesz.

b) Céhközösség és egyéni fejlődéslehetőség

Az „emberi meglét” elsajátításának és megvalósításának ellentmondásmentesebb közösségi formája a feudalizmus időszakában a szerszámtulajdonnak éppen a germán típusú földtulajdontól való önállóodása alapján, mégpedig a kézművesek városi *céh-közösségében* bontakozik ki. Tudniillik ebben a közösségi formában a munkás „mint a szerszám tulajdonosa dolgozik, vagyis a *dolgozó tulajdonosnak* ez a formája már önálló formaként van tételezve a *földtulajdon* mellett és azon kívül — mint a munka kézműves és városi fejlődése —”³⁰

„Mint hogy a szerszám maga már a munka terméke, vagyis az az elem, amely a tulajdont konstituálja, már a munka által tételezett, a közösség itt már nem jelenhet meg abban a természetmegszabta formában, mint az első esetben — az a közösség, amelyen a tulajdon e fajtája alapul —, hanem mint maga is termelt, keletkezett, másodlagos maga a munkás által termelt közösség. Világos, hogy ott, ahol a szerszám tulajdona a munka termelési feltételeihez, mint tulajdonhoz való viszony, a valóságos munkában a szerszám csak mint az egyéni munka eszköze jelenik meg; az a művészet pedig, hogy a szerszámot valóban elsajátítja, mint munkaeszközt kezeli, a munkás ügyességként jelenik meg, amely őt, mint a szerszám tulajdonosát tételezi. Egyszóval a céh, illetve testületi rendszernek a szubjektumát, mint tulajdonost konstituáló kézműves munkának fő jellegzetessége a termelési szerszámhoz — munkaszerszámhoz — mint tulajdonhoz való viszonyban oldható fel...”³¹

Az *idegen* munkára alapozott legmagasabbfokú fejlődést elért feudális földmagántulajdon, amely leginkább önállóodott (természetmegszabta) közösségétől és az osztályjellegű közösség más tagjaitól is, egyúttal a legmagasabb színvonalon termelte ki ellenlábásának — a *személyes munkán* alapuló kézműves tulajdonosok *céh-közösségének* — *városokban* való önállóodását. Ettől kezdve „a történelem további fejlődése azután város és falu ellentétében mozog”³²

Azzal, hogy ebben a céhközösség formában a munka mesteri tudása a termelési feltételek egyik lényeges elemévé lesz az egyén sajátos *individuális* tulajdonságai *fejlesztéséhez* minden eddiginél nagyobb társadalmi ösztönzést kap. Ismeretei, tudása, képügyessége, vagy éppen művészi szín-

³⁰ Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Id. kiadás. 35. old.

³¹ Uo.

³² Uo. 16. old.

vonásra emelt munkafogásai személyi jellegű termelőerőit gazdagítják, és pedig a maga számára is. E fejlődési periódus tehát a mindennapi kézműves munkában olyan *szubjektív* erőket szabadít fel és fejleszt, amelyek egyaránt szükségessé teszik az értelem, a szellem bátorságát és testi ügyességét.

A „hogyan tudok élni?” kérdése mégsem tisztán az individuális készségekkel és termelési eszközökkel, mint magántulajdonnal összefűződő egyéni élet kérdése. Nem az, mert a céhközösség rendi jellegű korlátai által körülhatárolt az egyéni élet is. És ebben itt is kísért e formáció tulajdonképpen minden közösségére jellemző „bornirt” jellege, de már fokozottan *individuálissá* lesz a „hogyan éljek?” kérdésre adott válasz a „bornirt” jellegű közösségi határokon belül.

Miközben tehát a céhközösség az individualizmus fejlődéstendenciái érvényesülésének egy tágabb lehetőségét nyitja meg, ugyanakkor maga a céhközösség mint testület követelményrendszerével korlátozza ezt a fejlődéslehetőséget. Ebben az értelemben írta Marx: „Még a középkori céhrendszerben sem kötetlen sem a tőke, sem a munka, hanem viszonyaikat a testületi szervezet, az ezzel összefüggő viszonyok és e viszonyoknak megfelelő képzetek a hivatásbeli kötelességről, mesteri helyzetről stb. határozzák meg.”³³

c) *A föld-magántulajdon mint az emberi jog, szabadság stb. társadalmi alapja. Az emberi elidegenedés problémái a középkorban*

A feudális társadalom osztályjellegű közösségformái — a vázoltakból is látható — a *magántulajdon* alapján szervezett osztályjellegű közösségformák. Ennyiben valóban „a tisztán magántulajdon formái” és ennyiben az individualizmus egyes tendenciáit tápláló formák. Mégis — a vázoltakból ugyancsak kivehetően — a „tisztán magántulajdon” e fejlődési periódusában még nem egyesekre atomizálódott formájában társadalmi tényező, hanem elsősorban *társulásaira*: osztályjellegű községre és különböző korporációira, és pedig *rendi* jelleget nyert korporáció formájában működik, mint általános társadalmi és következésképpen politikai, jogi, erkölcsi tényező. Ezért amikor „a középkorban a jog, a szabadság, a társadalmi létezés minden alakja mint *kiváltság*, mint szabály alóli *kivétel* jelenik meg . . . mind a *magántulajdon* formájában jelennek meg. Mi az általános alapja ennek az egybeesésnek? A *magántulajdon* — feleli Marx — a *kiváltságnak*, a jognak mint kivételnek az *emberi nemi létezése*.”³⁴

„A *magántulajdon* az általános kategória, az általános állami kötelék. Még az általános funkciók is hol egy korporáció, hol egy rend magántulajdonaként jelennek meg.

A kereskedelem és az ipar a maga különös árnyalataiban különös korporációknak a magántulajdona. Udvari méltóságok, bíraskodás stb. különös rendek magántulajdona. Az orszáért való szolgálattétel stb. az uralgó magántulajdona. A lélek a lelkeszség magántulajdona. Az én kötelességszerű tevékenységem egy másiknak a magántulajdona, ahogyan az én

³³ Marx: A tőke. Szikra, Bp. 1951. III. köt. 901. old.

³⁴ Marx: A hegeli államjog kritikája. MEM. 1. köt. 315. old.

jogom viszont egy különös magántulajdon. A szuverénitás, itt a *nemzeti-ség*, a császár magántulajdona.”³⁵

A magántulajdon sajátos *rendi* és *korporációs* formájában ad a magántulajdonosnak sajátos emberi kiváltságot, jogot, méltóságot, szabadságot, stb., tehát teszi ilyen vagy olyan formában emberré. A magántulajdon teszi lehetővé, hogy a sajátos individuális kvalitásait az ember egyáltalán működtethesse és az osztályjellegű „bornirt” közösség keretei között fejleszthesse.

Itt azonban a nemesi-rendi közösség és céhközösség között már egy, a továbbfejlődés vonatkozásában is lényeges különbség van: míg a rendi közösség csak meghatározott *magántulajdonosi* és *születési* előfeltételezettséget kíván, addig a *céhközösségek* a termelési eszközök magántulajdona mellett már az *individuális emberi kvalitásokat* — a szakismeretet, jártasságot, tehetséget, mesteri tudást — is, tehát az egyén szubjektív kvalitásait is mint szubjektív termelőerőket, előfeltételeikké teszik. De ezek a szubjektív kvalitások nem önmagukban, nem *egyéni* emberi mivoltukban, hanem csupán céhközösségeikben és céhközösségeik magántulajdonaként társadalmi tényezők. Tehát a társadalomtól korporációs magántulajdon alapján való elkülönültségükben társadalmi tényezők.

Ahogy Marx megfogalmazza: „A *rendnek* egyáltalán az a jelentése, hogy *ő a különbség, az elválasztottság, az egyesnek a fennállása*. Az egyént életének, tevékenységének stb. módja — ahelyett, hogy a társadalom tagjává, funkciójává tenné — *kivételle* teszi a társadalom alól, életmódja az *ő* kiváltsága. Hogy ez a *különbség* nemcsak *egyéni*, hanem mint *közösség*, *rend*, *korporáció* szilárdul meg, az nemcsak nem szünteti meg exkluzív természetét, hanem ellenkezőleg, csak annak kifejezése. Az egyes funkció, ahelyett, hogy a társadalom funkciója volna, ellenkezőleg, egy magáértvaló társadalommá teszi magát. A *rend* nemcsak hogy a társadalom *elválasztottságán* alapozódik, mint az uralkodó törvényen, hanem elválasztja az embert általános lényegétől, állattá teszi, amely közvetlenül egybeesik meghatározottságával. A középkor az emberiség *állattörténete*, a zoológiája.”³⁶

A kifejlett feudalizmusban az emberi elidegenedés leglényegesebb alapja éppen *e közösségi-rendi-korporációs magántulajdonosi* meghatározottságban és az attól való elszakíthatatlanságban van. Hiszen az egyén csak mint *rendi, korporációs* stb. *magántulajdonos* tényező jut mint ember jelentőséghez.

Az elidegenedés leginkább embertelenítő foka a *nemesi rendben* valósul meg, ahol — mint Marx kifejti — „közvetlen azonosság”, „közvetlen egybeesés” van „*az egyén születése és az egyén mint egy meghatározott társadalmi helyzet, funkció, stb. egyéniesülése között*... A természet *csinál* ebben a rendszerben közvetlenül királyokat, csinál közvetlenül *paireket* stb.; ahogyan szemeket és orrokat csinál. ... Ha a születés, a többi meghatározástól megkülönböztetve, az embernek közvetlenül ad egy helyzetet, akkor az embert *teste* teszi ezzé a *meghatározott* társadalmi funkcióviselővé. *Teste* az *ő társadalmi* joga. Ebben a rendszerben az *ember testi méltósága*, illetve az *embéri test méltósága*... úgy jelenik meg, hogy meg-

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 287—288. old.

határozott — mégpedig a legmagasabb — társadalmi *méltóságok meghatározott a születés révén predesztinált testeknek méltóságai*. Ezért a nemeségnél természetes a vérre, a leszármazásra, röviden *testük előtörténetére* való büszkeség; természetes ez a zoológiai szemléletmód...³⁷

Az, hogy ebben a rendszerben a természet csinálhatott közvetlenül a születés által adott test alapján, egyéb meghatározottságától megkülönböztetve, meghatározott társadalmi funkcionáriust, *társadalmi méltósággal bíró embert*, csak azért volt lehetséges, mert „a középkorban a politikai berendezkedés a magántulajdon berendezkedése, de csak mert a magántulajdon berendezkedése, politikai berendezkedés. A középkorban népelet és államelmélet azonos. Az ember az állam valóságos elve, de a *szabadságnélküli ember*. Ez tehát a *szabadságnélküliség demokráciája*, a végigvitt elidegenedés.”³⁸

Következésképpen az állam a középkorban a földmagántulajdonnak egy sajátos, *politikai szervezete* csakúgy, ahogyan a népnek mint földtulajdonosoknak egy különös létezési formája.

Mint hogy a földmagántulajdon általában nem önállósult, hanem rendi, testületi jellegű volt, különösen a földmagántulajdon „megkövült”, „szuverénné” vált „majorátus formájában” elidegeníthetetlen, tehát szabadságnélküli, így a politikai berendezkedés is szabadságnélküli demokrácia, hiszen „a *törvényhozó hatalomban való részesedés veleszületett emberi jog*. Itt *született törvényhozók* állnak előttünk, a politikai állam született közvetítése *önmagával*. Tehát itt a földtulajdonos egyén csupán „a magántulajdon önállósulása folytán” és ugyancsak ennek következtében „egy választásnak a véletlenszerűsége nélkül, a *születés* révén hivatott és jogosult erre” a törvényhozó hatalomban való részesedésre.

A rendi közösség a földmagántulajdon fejlődése alapján olyan belső elmentmondásokat hoz létre, amelyeknek az alapvető tendenciája a *földbirtok antropomorfizálódását*, következésképpen az *emberi viszonyok dezantropomorfizálódását* mutatja, és amelynek lényeges tartalmát Marx találó megjegyzése alapján a „zoológiai szemléletmód” uralkodóvá válásában lehet megjelölni. Abban a közösségben, ahol az egyén fennállását a rendi elválasztottság és különbség mint lényeg határozza meg, ahol „az egyént életének, tevékenységének stb. módja — ahelyett, hogy a társadalom tagjává, funkciójává tenné — kivétellé teszi a társadalom alól”³⁹, ahol tehát az egyén fejlődését „nem a társadalom, hanem a rög”,⁴⁰ a földbirtok korlátozza, az a „rög”, amely a „vérrel”, a „leszármazással” (nem pedig a munkával, tehetséggel stb.) már adva van, szinte természetes, hogy az egyén nem ismereteiben, tudásában, ügyességében, általában emberi-társadalmi értékeiben értékelt és megbecsült mindenekelőtt, hanem „a nemességnél természetes a vérre, a leszármazásra, röviden *testük előtörténetére* való büszkeség”.⁴¹

A rendi közösségben kialakult kollektivizmus alapvető tartalmává éppen az elmondottak alapján lett a „zoológiai szemléletmód”, ahol végső fokon az emberi értelem minden ösztönzése és az ember szív minden érzelme a származással, a „vérrel” adott földbirtokon lüktet keresztül.

³⁷ Uo. 312. old.

³⁸ Uo. 234. old.

³⁹ Uo. 287. old.

⁴⁰ Uo. 308. old.

⁴¹ Uo. 312. old.

A feudalizmusban létrejött *elidegenedésnek* legmélyebb fokát Marx az örökletes *majorátussal* a következőképpen szemlélteti:

„1. A maradandó az *örökbirtok, a földbirtok*. Ez a megmaradó a viszonyban — a *szubsztancia*. A majorátusúr, a birtokos voltaképpen csak *akcidencia*. A földbirtok *antropomorfizálódik* a különböző nemzetségekben. A *földbirtok* mindig mintegy *öröklí* a ház elsősülöttjét, mint a hozzábéklyózott attributumot; minden elsősülött a földbirtokosok sorában az *elidegeníthetetlen földbirtok örökrészét, tulajdonát, akaratának és tevékenységének predesztinált szubsztanciáját* képezi. A szubjektum a dolog és a predikatum az ember. Az akarat a tulajdon tulajdonává lesz.

2. A majorátusúr *politikai minősége* örökbirtokának *politikai minősége*, ennek az örökbirtoknak egy inherens *politikai minősége*. A politikai minőség tehát itt szintén a *földtulajdon tulajdonaként*, olyan minőségként jelenik meg, amely a *tisztán fizikai földet* (természetet) illeti meg.

Ami az elsőt illeti, ebből az következik, hogy a majorátusúr a *földtulajdon jobbágya*, és hogy a *jobbágyokban*, akik neki alá vannak vetve, csak a *gyakorlati* konzekvenciája jelenik meg annak az *elméleti* viszonyoknak, amelyben ő maga van a földbirtokhoz. A germán szubjektivitás mélysége mindenütt mint egy szellemtelen objektivitás nyersesége jelenik meg.”⁴²

Vagyis a feudalizmus földbirtokviszonyainak fejlődése alapján az egyén *emberi-nembeli* értékeinek tulajdonképpen hordozója *rajta kívüli objektivitásban*, a földmagántulajdonban van, mert a magántulajdon maga lett a jognak, a szabadságnak, a méltóságnak, erkölcsnek stb. emberi nembeli létezése. Ez a folyamat természetesen az *egyén lefokozódása a föld magántulajdontól való egyszerű függésre*, és így az egyén élettartalmának a földmagántulajdon élettartalmán kívül minden mástól való kiürítése.

Nyilvánvaló tehát, hogy az egyén élettartalmának átalakulása és tovább gazdagodásának lehetőségei mindenekelőtt a feudalizmus „természetadta”, „bornirt” rendi jellegű közösségei belső viszonyainak — közte kollektívizmusának — és általában termelési feltételei társadalmi átalakulásának kérdése.

Nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy a feudális társadalom — mint ezt fentebb láthattuk is — még feltételezte (többé-kevésbé természetmegszabta formájában) az osztályjellegű közösség és egyén *közvetlenebb* egységét mint termelési feltételt, és ennek az egységnek alapján voltak általában az egyének a termelési eszközök (mindenekelőtt a föld) tulajdonosai. A termelési feltételeknek ebben a közvetlenül adott egységében, ahol „egy meghatározott szubjektív meglét magukat a közösségeket mint termelési feltételeket feltételezi, szükségszerűen a termelőerőknek csak korlátolt, és elvileg korlátolt, fejlettségének felelnek meg. A termelőerők fejlődése — írja Marx — felbomlassza őket, és felbomlásuk maga is az emberi termelőerők fejlődése. Eleinte bizonyos alpból kiindulva dolgoznak az emberek — először természetmegszabta módon, azután ez történeti előfeltétellé válik. Később azonban maga ez az alap vagy előfeltétel megszűnik, vagy mint elmúló előfeltétel tételeződik, amely az előrehaladó emberiség kibontakozása számára túl szűk lett.”⁴³

Az „emberiség kibontakozása”, amely tulajdonképpen az egyén ter-

⁴² Uo. 312. old.

⁴³ Marx: A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Id. kiadás. 32. old.

melőerőinek történelmileg adott különös közösségében meglevő sajátos viszonyai alapján történő kibontakozását jelenti, úgy megy végbe, hogy az első nagy termelőerőként „maga a közösség jelenik meg”⁴⁴, majd a munkamegosztás és általában a termelési mód átalakulásával és fejlődésével ennek megfelelő termelőerők fejlődnek ki: egyrészt objektív termelőerők, másrészt „szubjektív, az egyénnek tulajdonságaiként megjelenő” termelőerők formájában, amelyek egy bizonyos fejlődési szakaszban az egyén számára lehetővé teszik, hogy osztályjellegű közösségétől elkülönülteként biztosítsa és szervezze életfeltételeit.

D. Kalocsai

THE PROBLEM OF INDIVIDUAL AND COMMUNITY, COLLECTIVISM AND INDIVIDUALISM IN PRE-CAPITALIST SOCIETIES

The basic thesis of the author is that the oral development of mankind is taking place according to the historically determined dialectics of collectivism—individualism—collectivism, and that besides this main tendency there are also secondary contrary tendencies. These problems are discussed in the article from the point of view of the interaction of the development of objective and subjective conditions of production.

⁴⁴ Uo. 30. old.